

Gemeenten en theaters partijdig onderzocht

Sannie Hoogervorst Is het niet fantastisch wat de gemeenten allemaal doen voor hun schouwburgen? Deze retorische vraag beluisterde Sannie Hoogervorst in een onderzoeksrapport dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten publiceerde aan de vooravond van de afgelopen Kunstenplan-ronde in de Tweede Kamer. De onderzoekers komen met veel CBS-cijfers en enquêtes, maar een kritische lezer laat zich daardoor niet van de wijs brengen: het rapport geeft volgens Hoogervorst geen representatief beeld van de toestand van de gemeentelijke schouwburg. Wat zijn de zwakke punten van (de presentatie van) het onderzoek en hebben die te maken met de agenda van de opdrachtgevers?

'De huidige toneeldirecties hebben maar één zorg: hoe krijg ik mijn zaal en dus mijn kassa vol? Dit zou moeten veranderen. De directies zouden het publiek moeten beschaven door te kiezen voor een verantwoord repertoire, in plaats van zoveel mogelijk mensen de schouwburg in te lokken met spektakelstukken,' aldus Hall in 1866 in de *Nederlandsche Spectator*.¹ Ruim een eeuw later worstelen gemeentebesturen en theaterdirecties nog steeds met het dilemma van kwaliteit of kassa.

Gemeentebesturen subsidiëren schouwburgen met als doel het vergroten van de cultuurparticipatie en het programmeren van kwalitatief hoogstaand aanbod. In veel plaatsen botst dat met de financiële eis van een sluitende exploitatie. Theaterdirecteuren organiseren congressen, modeshows en productpresentaties om te kunnen overleven. Het amusement rukt op.² Wint de vrije productie het van het gesubsidieerde toneel? Verworden schouwburgdirecteuren tot zalenboeren? Dat zijn de vragen die de

Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD) en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) beantwoord wilden zien. Het SGBO, het onderzoeks- en adviesbureau van de VNG, kreeg opdracht onderzoek te doen naar de positie van schouwburgen in Nederland.

In *Schouwburgen voor het voetlicht: de positie van de bij de VSCD aangesloten schouwburgen*³ staan twee vragen centraal: welke gevolgen hebben commercialisering, het duurder worden van vrije producties en het teruglopende aanbod van gesubsidieerd theater op de programmering en de kosten van de schouwburgen? Wat betekenen deze ontwikkelingen voor de culturele legitimering en daarmee de positie van de lokale schouwburgen? Tijdens een minisymposium in Den Haag op 11 oktober 1996 werden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. De onderzoekers maakten gebruik van CBS-cijfers en ontwikkelden zelf enquêtes, één voor de directies van VSCD-schouwburgen en één voor gemeenten waar deze schouwburgen zijn gevestigd.

Genereuze gemeenten?

Kerckhaert, directeur van het VNG, opende zijn presentatie van de onderzoeksresultaten met de vaststelling dat de *Cultuurnota 1997-2000* van staatssecretaris Nuis alleen aandacht besteedt aan de zeventien grootste gemeenten (de 'G17') en met geen woord rept over lokaal cultuurbeleid in de zeshonderd andere gemeenten. Volgens Kerckhaert kan goed cultuurbeleid niet zonder lokaal cultuurbeleid. Met zichtbare voldoening presenteerde hij als belangrijkste conclusie van het onderzoek dat gemeenten de grootste bijdrage (59 procent) leveren aan de subsidiëring van professionele podiumkunsten. De rijksoverheid draagt iets minder dan de helft bij, de provincies minder dan 5 procent.

Het *panel*⁴ nuanceerde deze uitkomst: bij de *productie* van voorstellingen liggen de

verhoudingen heel anders. Voor het Kunstenplan 1997-2000 reserveerde het rijk 72 miljoen gulden voor de gesubsidieerde gezelschappen; provincies en gemeenten samen dragen minder dan 20 miljoen bij, aldus Jaap Jong. Aan de productiekant zit die grote gemeentelijke bijdrage in ieder geval niet, bij de meeste gemeenten ligt het accent op financiering van de accommodaties en de outillage van theaters.⁵

De schouwburg als bedrijf

De onderzoekers betitelen de relatie tussen de VSCD-schouwburgen en gemeenten als 'zonder meer goed' (p. 41). De artistieke leiding wordt overgelaten aan de schouwburgdirecteur. De laatste jaren veranderden schouwburgen 'van gemeentelijke organisaties in organisaties met een eigen bedrijfsvoering'. De afstand tussen gemeenten en schouwburgen werd weliswaar groter, maar van volledige afstoting wil praktisch geen enkele gemeente weten. Veel stadsbesturen beschouwen een theater als kernvoorziening voor hun gemeente.

Maar, klopt dat wel? Kijkend naar de hausse aan nieuw- en verbouwplannen kun je je afvragen of het theater een kernvoorziening of een prestigeproject is. De kostbare bouw- en renovatieactiviteiten kunnen bijdragen aan de status van de stad en haar bestuurders. Voor verbetering van het vestigings- en investeringsklimaat, voor het imago en voor de leefbaarheid van de gemeente kan een podiumkunstenvoorziening een belangrijk element zijn.

Als gemeenten hun theater als een kernvoorziening beschouwen, investeren ze dan wel genoeg om het podium een goed podium te laten zijn? Veel gemeentelijke bouw- en verbouwactiviteiten werden ingegeven door de eisen die gezelschappen en publiek stellen. Gezelschappen hebben steeds meer speelruimte nodig en stellen hogere eisen aan de technische voorzieningen. Het RO-theater wil niet in de Haarlemse Stadsschouwburg (een VSCD-

theater) spelen omdat het podium te klein is. Bovendien hebben in de Haarlemse schouwburg 150 van de 780 zitplaatsen slecht zicht op het speelveld en die plaatsen zijn met goed fatsoen niet meer te verkopen. Daar komt bij dat er in de buurt van de schouwburg geen (horeca) voorzieningen zijn, hij staat min of meer in een woonwijk. Omdat de politiek er niet uitkomt moet het publiek het doen met de bonbonnière aan het Wilsonplein.

Hoeveel geld heeft een gemeente over voor een belangrijke voorziening als een theater? Soms vertilt een gemeente zich aan de bouw ervan en komt later - bij de exploitatie - in de problemen. Voordat Breda zijn Chassé-theater (ook een VSCD-theater) kon bouwen kostte dat meerdere wethouders en een voltallig college van B&W de kop. De bouwkosten van het theater liepen uit de hand: in 1991 geschat op 56 miljoen bleek dat bij oplevering te zijn opgelopen tot 62,2 miljoen gulden. Vlak na de opening van het theater startte de gemeente Breda onderhandelingen met onder andere Van der Valk en Joop van den Ende voor uitbreiding van het theater met een feestzaal, restaurants, vergaderzalen en een hotel.⁶ Inmiddels is een streng bezuinigingsplan in de maak omdat het theater met miljoenenverliezen draait.⁷

De nieuwe directeur van het Cultureel Centrum van Amstelveen - ook een VSCD-theater - moet zuinig aan doen: zij moet *verdienen* op het programmabudget. Zij kan dus in haar programmering niet te veel risico's nemen en gesubsidieerde voorstellen hebben een hoge risicofactor, zeker daar waar het publiek niet erg vertrouwd is met modern theater. De Twentse Schouwburg (eveneens een VSCD-theater) moet ook de broekriem aanhalen. De schouwburg wacht een bezuiniging van 923.000 gulden over drie jaar. In 1996 werd een verlies geleden van 480.000 gulden.⁸

Dat bezuinigingen hard kunnen aankomen, bleek in Sliedrecht. Directeur Staal van De Bonkelaar, een theater met vijfhonderd stoelen, kreeg te maken met een subsidieverlaging van 1,3 miljoen gulden per jaar naar 2,5 ton. Dat was mede te wijten aan de lokale politieke verhoudingen. Toen het GPV en de RPF na de laatste verkiezingen in het college kwamen, was het met het theatertje snel bekeken. De Bonkelaar is verkocht aan een projectontwikkelaar.⁹

Ook het Roermondse stadsbestuur deed het gemeentelijke theater van de hand. In 1994 verkocht de gemeente de noodlijdende schouwburg De Oranjerie voor 1 gulden aan Van der Valk. Het concern kreeg een bruidsschat mee van 14 miljoen gulden, hoefde zelfs het personeel van De Oranjerie niet over te nemen en kreeg faciliteiten voor gratis parkeren. Als tegenprestatie bouwt Van der Valk een theaterhotel.¹⁰

Van gemeente tot gemeente verschilt de in geld uitgedrukte gemeentelijke waardering van het theater als kernvoorziening voor haar burgers. De een stopt veel geld in de bouw en komt later tekort voor de exploitatie, of investeert veel geld in vernieuwing van het podium. De andere gemeente legt de theaterdirecteur forse bezuinigingen op, sluit de tent of verkoopt het geheel aan een projectontwikkelaar.

Plat amusement

Gemeentebesturen stellen steeds meer eisen aan de bedrijfsvoering in de theaters: ze moeten meer eigen inkomsten verwerven. Uit het onderzoek blijkt dat de meeste schouwburgen hun toegangsprijzen verhoogden, in mindere mate haalden ze inkomsten uit zaalverhuur en zijn ze publieksvoorstellingen gaan organiseren om de exploitatie sluitend te krijgen. De zelfverdienquote steeg van 40 procent in 1990 tot 46 procent in 1996. Dat zou in de toekomst nog

hogere kunnen worden door verhuur, horeca, sponsoring en meer publiek trekkende vrije producties.

Omdat, zo stellen de onderzoekers, de hogere inkomsten van de schouwburgen vooral voortkomen uit hogere recettes en niet uit zaalverhuur die ten koste zou gaan van culturele voorstellingen, concluderen ze dat 'de vrees dat het artistieke niveau van de schouwburgen de afgelopen jaren is gedaald ten gevolge van de commercialisering, onterecht lijkt'. (p. 42)

Omdat de uitkoopsommen van de bekende publiek trekkende vrije producties de afgelopen jaren sterk zijn gestegen, wordt vaak verondersteld dat schouwburgdirecteuren deze producties niet meer kunnen programmeren. Dit blijkt niet uit dit onderzoek: 'Noch volgens de gemeenten, noch volgens de schouwburgen is er sprake van een vermindering van het aantal publiekstrekkende vrije producties' (p. 39). De meeste schouwburgdirecteuren blijken de gestegen uitkoopsommen te compenseren met hogere entreprijzen.

Feit blijft dat maar enkele schouwburgdirecteuren zich de duurdere, landelijk bekende vrije producties kunnen permitteren (p. 40). Als dat vanuit cultuurpolitiek oogpunt een ongewenste ontwikkeling is - het onderscheid tussen gesubsidieerd toneel en vrije producties valt immers steeds minder samen met dat tussen kwaliteit en plat amusement - weten de onderzoekers een oplossing: er 'zou gedacht kunnen worden aan het instellen van een programmeringsfonds' (p. 40). Een idee dat ze niet verder uitwerken maar neerleggen op het bordje van de rijksoverheid.

Lang niet alle VSCD-schouwburgdirecteuren willen in het rapport beamen dat het artistieke niveau niet is gedaald. Zij signaleren een neerwaartse trend in het aanbod aan gesubsidieerd theater, aan de andere kant beweren ze dat er ook hoogwaardige vrije

producties worden aangeboden. Jaap Jong bevestigt de gesignaleerde verschraving van het aanbod. In de grotere gemeenten worden weinig gesubsidieerde producties geprogrammeerd: 35 steden kochten slechts twee van deze voorstellingen in; de overige gemeenten één of geen (Amstelveen en Haarlem bijvoorbeeld).

Gemeenten roepen om het rijk

Het percentage gesubsidieerde voorstellingen én vrije producties buiten de grote steden in de hoofddisciplines muziek, theater en muziektheater varieert van 70 tot 75 procent. Veel minder goed gesteld is het met de spreiding van het gesubsidieerde aanbod.¹¹ Hoewel de cijfers niet in die richting wijzen, signaleren de VSCD-schouwburgdirecteuren een neergaande trend in het aantal gesubsidieerde voorstellingen, terwijl ze menen dat daarvoor voldoende publiek is. Het Rijk bepaalde dat van de 5600 voorstellingen die jaarlijks worden gespeeld door de zeven grote gesubsidieerde gezelschappen, er 584 gespreid moeten worden over het land. Volgens Jaap Jong van de Vereniging Nederlandse Toneelgezelschappen, die de belangen behartigt van het gesubsidieerde toneel, houden de zeven zich streng aan deze norm.

De onderzoekers legden theaterdirecteuren verschillende oplossingen voor om spreiding van voorstellingen te bevorderen. Het premiëren van spreiding door de rijksoverheid beschouwden zij als de beste optie. Geen verrassing, welke schouwburgdirecteur wil geen extra rijksgeld voor programmering? 61 procent van de directeuren verwacht dat een rijkspremie voor optredens buiten de grote steden de ontwikkeling kan helpen keren.

De directeur van de Heerlense schouwburg wil dat gemeenten meer kennis en geld genereren om zelf invloed uit te oefenen op het aanbod. In Roermond is voor die optie gekozen door de programmering van het grote Van der

Valk-podium deels en van het kleine gemeentepodium geheel in handen te geven van het Podiumbureau (VSCD-lid), dat gaat programmeren op basis van lokale wensen. Thissen is geen voorstander van spreiding van het aanbod via premiëring van gezelschappen. Het geld kan beter worden doorgesluisd naar de gemeenten, zodat beter kan worden ingespeeld op de lokale behoeften.

Tijdens het minisymposium concludeerde Kuypers dat de onderzoekers ervan uitgingen dat spreiding goed is; dat hebben ze geïllustreerd met cijfermateriaal. Niet spreiding maar het lokale beleid moet het uitgangspunt zijn, vindt hij, want de lokale situatie verschilt van gemeente tot gemeente. Een centrumgemeente in Limburg met 43.000 inwoners (Roermond) legt andere accenten dan een grote gemeente (Amstelveen) onder de rook van Amsterdam, waar het aanbod groot en divers is.

De onderzoekers schetsen het falende spreidingsbeleid van de rijksoverheid; gemeenten en schouwburgdirecteuren daarentegen doen het in hun ogen heel goed. Het rapport bood belangenverenigingen (die niet voor niets de opdrachtgevers waren) ammunities voor hun lobby voor het Kunstenplan.

Kerckhaert formuleerde drie wensen aan de Tweede Kamer: zorg voor meer spreiding van de podiumkunsten door premiëring; erken het belang van gemeentelijk cultuurbeleid en verlaag het btw-tarief op entreekaartjes van 17,5 procent naar 6 procent (wat jaarlijks 35 miljoen op zou leveren). De lobby had tot nu toe nog niet veel concreet resultaat gehad. Daags na de presentatie herhaalde Kerckhaert zijn credo in zijn column in het VNG-orgaan: 'Te hopen valt dat de Kamer bij de behandeling van de Cultuurnota dat wel voor elkaar krijgt.'¹²

Het onderzoeksrapport *Schouwburgen voor het voetlicht* verscheen op een strategisch moment. Later die maand was een hoorzitting

gepland. Precies een maand later - op maandag 11 november - behandelde de Tweede Kamer de *Cultuurnota 1997-2000*. Op die dag plaatste - onder meer - de VSCD in een advertentie een oproep aan de leden van de Vaste Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen met diezelfde strekking als de column van Kerckhaert.¹³

Tendentieus

Kerckhaert stelde bij zijn presentatie dat het onderzoek onder VSCD-schouwburgen minstens twee misverstanden uit de weg heeft geruimd: privatisering van schouwburgen is helemaal niet aan de orde én van verlaging van gemeentelijke subsidies voor theater is geen sprake. Maar dat is toch iets te kort door de bocht. Theaters worden geprivatiseerd, verkocht aan projectontwikkelaars of ernstig gekort op hun budget. Ook dat komt voor.

Bij dit onderzoek gaat het alleen om bij de VSCD aangesloten schouwburgen en betrokken gemeenten. Veralgemeinering van de onderzoeksresultaten is nauwelijks mogelijk. Een dergelijke presentatie van de onderzoeksresultaten is tendentiek. Daarvan gaf ik al eerder een voorbeeld: de gemeente zou de grootste financier van theater zijn, maar die vlieger gaat alleen maar op als wordt gekeken naar het aanbod. Bij de productie van kunst steken de uitgaven van de gemeenten maar magertjes af bij die van het rijk.

Geeft *Schouwburgen voor het voetlicht* een representatief beeld? De onderzoekers denken van wel: 'Hoewel deze VSCD-podia slechts een relatief klein deel (8 procent) van het totale aantal podia in Nederland vormen, vindt het merendeel (38 procent) van alle uitvoeringen op het gebied van podiumkunsten in deze accommodaties plaats en trekken zij het merendeel (63 procent) van alle bezoekers' (pp. 2-3). Ik denk van niet.

Bij de Vereniging van Schouwborg- en

Concertgebouwdirecties zijn 124 schouwburgen aangesloten en dat is maar een fractie van het totale aantal podia. Dat zijn er ruwweg 1500.¹⁴ De situatie in de schouwburgen verschilt van plaats tot plaats. Niet elke gemeente beschouwt haar theater als een kernvoorziening die *coûte que coûte* in stand moet worden gehouden. Het rapport schetst een te rooskleurig beeld. Het onderzoek toont aan dat de gemeentelijke subsidies aan VSCD-schouwburgen zeer sterk zijn toegenomen, veel sterker dan de totale uitgaven van gemeenten voor podiumkunsten, waaruit kan worden geconcludeerd dat voornamelijk de kleinere, niet bij de VSCD aangesloten podia werden geconfronteerd met gemeentelijke bezuinigingen. Het gaat te ver om uit dit onderzoek conclusies te trekken over dé positie van dé Nederlandse schouwburgen.

Het rapport *Schouwburgen voor het voetlicht* is geschreven met een politiek doel. De strekking is dat gemeenten het heel goed doen. Daar waar het - veelal niet duidelijk uitgesproken in het onderzoek - iets minder goed dreigt te gaan, willen ze steun van de rijksoverheid. Bijvoorbeeld voor een programmeringsfonds, bijvoorbeeld voor premiëring van de spreiding van voorstellingen.

Een onderzoeksrapport gemaakt door de onderzoeksafdeling van een belanghebbende partij waarvan de uitkomsten tendentiek worden gepresenteerd in het perscentrum van politiek Den Haag: dat maakt de kritische lezer sceptisch.

Noten

1. R.L. Erenstein (red.) (1996) *Een theatergeschiedenis der Nederlanden: tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 446.
2. Kies, H. (1996) 'Geef mij maar ... een zwemparadijs'. In: *Sketch*, nr. 2., 54-61. Huisman, J. (1996) 'De ver-youping van Nederland'. In: *de Volkskrant*, 19 oktober.
3. *Schouwburgen voor het voetlicht: de positie van de bij de*

Sannie Hoogervorst

was in 1997 als medewerkster van de Boekmanstichting verbonden aan de redactie van het *Boekmancahier*.

- VSCD aangesloten schouwburgen* (1996); J.H.L. Puts en G.M.L.M. Wever (samenst.). Den Haag: SGOB, Onderzoeks- en Adviesbureau van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
4. De discussie over de uitkomsten van het rapport stond onder leiding van P.E. Noorman, voormalig directeur van de Rotterdamse Kunststichting. Aan het *panel* namen deel: Paul Kuypers, adviseur van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam; Jaap Jong, directeur van de Vereniging van Nederlandse Toneelgezelschappen (VNT); K. Neervoort, directeur van theater Agnietenhof in Tiel; C. Thissen, wethouder voor cultuur in Roermond en G. Tonen, directeur van stadsschouwburg De Harmonie in Leeuwarden.
  5. Dit heeft alles te maken met de taakverdeling die is afgesproken tussen de verschillende overheden. Tot 1985 waren de drie overheden gezamenlijk verantwoordelijk voor de podiumkunsten. Bij de 'podiumkunstenoperatie' in 1985 zijn de verantwoordelijkheden - aanbod, spreiding, afname - anders verdeeld. Het rijk werd verantwoordelijk voor het instandhouden van de symfonieorkesten en de landelijke repertoiregezelschappen. De provincies werden belast met de spreiding, coördinatie en instandhouding van het aanbod en gemeenten richten zich voortaan op de afname: het instandhouden en programmeren van theaters en concertzalen. Gemeenten en provincies kregen minder geld voor podiumkunst.
  6. Kroniek: oktober, november en december 1995. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, 1996, nr. 27, maart, 151.
  7. *De Volkskrant*, 19-12-1996.
  8. *Trouw*, 15-3-1997.
  9. *De Volkskrant*, 19-10-1996.
  10. *De Volkskrant*, 19-11-1996.
  11. De vier in de randstad gevestigde, gesubsidieerde toneelgezelschappen - Toneelgroep Amsterdam, Het Nationale Toneel, het RO-theater en De Appel - spelen 30 procent van hun voorstellingen buiten de randstad, de twee balletgezelschappen - Het Nederlands Danstheater en Het Nationale Ballet - ongeveer 20 tot 25 procent.
  12. *Ng-magazine*, 18-10-1996.
  13. Navraag bij de VNG leert dat de beraadslagingen in de Kamer voor de gemeenten geen concrete verbeteringen brachten.
  14. (...) 'Waarbij ook omgetoverde kerken, pakhuizen en maneges zijn gerekend' - *de Volkskrant*, 19-10-1996.

Bibliografische gegevens

Hoogervorst, S. (1997) 'Gemeenten en theaters partijdig onderzocht'. In: *Boekmancahier*, jrg. 9, nr. 32, 178-183.